

Либерален **П**реглед

Годишник 2012 (част 4)

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2012
(част 4)**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2014

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценза „**Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни**“ **версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано друго, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	9
Ноември 2012	11
<i>Етнонационализмът по време на демократичния преход в България – част 1</i> Автор: Бистра-Беатрикс Вьолги	12
<i>Има ли я Белгия?</i> Автор: Тони Джуд	55
<i>Пътят от Данциг</i> Автор: Тимъти Гартън Аш	80
<i>Като на празник – Част 2</i> Автор: Михаил Иванов	104
<i>За имената и преименуванията на българите мюсюлмани (1912-2000)</i> Автор: Евгения Благоева	118
<i>Самуел Ардити: Някой прави майчин помен с еврейска кръв</i> Автор: Самуел Ардити	142
<i>Като на празник – Част 3</i> Автор: Михаил Иванов	151
<i>За националния идеал...</i> Автор: Златко Енев	168
<i>Чий траур?</i> Автор: Светла Енчева	176
<i>Голямото ни пропадане</i> Автор: Мирела Иванова	210
<i>Как станахме по-християни и от патриарха</i> Автор: Иван Бедров	215
<i>За „ромския проблем“ в България</i> Автор: Златко Енев	221

<i>Като на празник – Част 4</i>	
Автор: Михаил Иванов.	305
<i>„Турците в България“ – или за живота на етносите отвъд политиката</i>	
Автори: София Велкова, Антони Георгиев.	323
<i>Подходът ни към Македония е погрешен</i>	
Автор: Валентин Стоянов.	347
<i>Като на празник – Част 5</i>	
Автор: Михаил Иванов.	369
<i>Куба либре</i>	
Автор: Таня Рупел – Тера.	395
<i>Обезпечено с литература</i>	
Автор: Георги Господинов.	410
<i>Жена на борда</i>	
Автор: Атанас Стойчев.	415
<i>Смъртта на поета</i>	
Автор: Кристин Димитрова.	425
<i>Похвално слово за духа</i>	
Автор: Румен Леонидов.	448
<i>Под тоталитарното тооче на политкоректността.</i>	453
<i>Законът за авторското право, нуждата от свобода на информацията и шансовете за Ново българско Възраждане</i>	
Автор: Златко Енев.	501
<i>Няма бунт, има омерзение</i>	
Автори: Деян Енев, Владислав Христов.	516
<i>Набоков или носталгията</i>	
Автор: Данило Киш.	520
<i>Завоят надясно в Елада</i>	
Автор: Михаел Освалд.	529
<i>„Негрите“ и лицемерието на левницата</i>	
Автор: Фрая Клир.	535

<i>Хюкел или идънка – част 2</i>	
Автор: Владимир Свинтила	541
<i>За неравенството</i>	
Автор: Велко Милоев	559
Декември 2012	567
<i>Бай Ганьо – бащата на всички ни</i>	
Автор: Златко Енев	568
<i>Предизвикателствата пред европейската идентичност</i>	
Автор: Франсис Фукуяма	579
<i>Какво е нацията?</i>	
Автор: Ернест Ренан	594
<i>Възвишената красота на езика</i>	
Автор: Златко Ангелов	615
<i>Пруст е важен за всекиго</i>	
Автори: Марио Варгас Лъоса, Жил Липовецки	624
<i>Постнационализмът</i>	
Автор: Мохамед Бамие	638
<i>Защо трябва да се научим да уважаваме И османското си минало?</i>	
Автор: Златко Енев	654
<i>Етнонационализмът по време на демократичния преход в България – част 2</i>	
Автор: Бистра-Беатрикс Вьолги	737
<i>Благодарните будни и сомнамбулството на неблагодарните</i>	
Автор: Илия Вълков	762
<i>Разсъждения върху историческия мит „пет века ни клаха“</i>	
Автор: Бернар Лори	767
<i>Някои разсъждения относно разсъжденията на Бернар Лори върху историческия мит „пет века ни клаха“</i>	
Автор: Вера Мутафчиева	824

<i>Само силният може да каже: „Аз сбърках“</i>	
Автор: Динчо Желязков	836
<i>За бъдещето – далечно и не чак толкова</i>	
Автор: Златко Енев	845
<i>Балканите – криза на идентичностите и межкултурни комуникации</i>	
Автори: Ивайло Дичев, Ивайло Знеполски, Георги Фотев, Богдан Богданов, Светлозар Игов	888
<i>Патриотична супа за душата</i>	
Автор: Любослава Русева	918
<i>Щрихи върху икономическия лик на свободата</i>	
Автор: Пламен Димитров	930
<i>Пренебрегнатите уроци на един исторически присмехульник</i>	
Автор: Георги Вълчев	936
<i>Спасяването на Развигор</i>	
Автор: Орхан Тахир	955
<i>Плашило</i>	
Автор: Таня Рупел – Тера	958
<i>Три дни в Камбоджа</i>	
Автор: Елена Мечка	963
<i>Юбилей</i>	
Автор: Мими Михайлова	974
<i>Ножът</i>	
Автор: Атанас Стойчев	980
<i>Кончето</i>	
Автор: Здравка Евтимова	985
<i>Зимният ден на истината и Песента на кита</i>	
Автор: Михаел Стомин	989
<i>Провалът на публичното образование</i>	
Автор: Стоян Панчев	1001
<i>Нежаргонно за жаргона</i>	
Автор: Петър Вълков	1015

<i>Ницше е мъртъв</i>	
Автор: Мередит Хиндли.....	1025
<i>Коледата и глобалния свят</i>	
Автор: Златко Ангелов.....	1035
<i>Национализмът на Балканите</i>	
Автор: Ибрахим Карахасан-Чънар.....	1041
<i>Смъртоносните национализми на Балканите</i>	
Автор: Уилям Хейгън.....	1099
<i>Ататюрк, турците и Европа</i>	
Автор: Стоян Гяуров.....	1115
<i>Израел има нужда да отпие от силния финландски коктейл</i>	
Автор: Гай Ролник.....	1122

Списък на авторите

А

Ангелов, Златко **615, 1035**

Ардити, Самуел **142**

Аш, Тимъти Гартън **80**

Б

Бамие, Мохамед **638**

Бедров, Иван **215**

Благодеева, Евгения **118**

Богданов, Богдан **888**

В

Велкова, София **323**

Вълков, Илия **762**

Вълков, Петър **1015**

Вълчев, Георги **936**

Вьолги, Бистра-Беатрикс **12, 737**

Г

Георгиев, Антони **323**

Господинов, Георги **410**

Гяуров, Стоян **1115**

Д

Джуд, Тони **55**

Димитрова, Кристин **425**

Димитров, Пламен **930**

Дичев, Ивайло **888**

Е

Евтимова, Здравка **985**

Енев, Деян **516**

Енев, Златко **168, 221, 501, 568, 654, 845**

Енчева, Светла **176**

Ж

Желязков, Динчо **836**

З

Знеполски, Ивайло **888**

И

Иванова, Мирела **210**

Иванов, Михаил **104, 151, 305, 369**

Игов, Светлозар **888**

К

Карахасан-Чънар, Ибрахим **1041**

Киш, Данило **520**

Клир, Фрая **535**

Л

Леонидов, Румен **448**

Липовецки, Жил **624**

Лори, Бернар **767**

Льоса, Марио Варгас **624**

М

Мечка, Елена **963**

Милоев, Велко **559**

Михайлова, Мими **974**

Мутафчиева, Вера **824**

О

Освалд, Михаел **529**

П

Панчев, Стоян **1001**

Р

Ренан, Ернест **594**

Ролник, Гай **1122**

Русева, Любослава **918**

С

Свинтила, Владимир **541**

Стойчев, Атанас **415, 980**

Стомин, Михаел **989**

Стоянов, Валентин **347**

Т

Тахир, Орхан **955**

Тера, Таня Рупел - **395, 958**

Ф

Фукуяма, Франсис **579**

Х

Хейгън, Уилям **1099**

Хиндли, Мередит **1025**

Христов, Владислав **516**

Ноември 2012

Етнонационализмът по време на демократичния преход в България – част 1

Автор: Бистра-Беатрикс Вьолги

Политическият плурализъм като ефективно лечение на етническите конфликти

Факултет по политология към Университета Йорк, Торонто
Програма за пост-комунистически изследвания
Документ № 003, март 2007

Увод

След падането на комунизма през 1990-те в централна и югоизточна Европа, регионът не само премина през труден период на икономически и политически преход, но освен това стана свидетел и на нов възход на етнонационализма в няколко държави, съпътстван от проблеми на националната идентичност, формиране на нови държави, както и изключване (или опити за унищожение, в случая с Югославия) на национални малцинства. Национализмът може да придобие няколко различни форми едновременно – етнически, културен или граждански – при което всяка от формите, или някаква комбинация от трите, може да доминира в дадена страна за определено време, под влиянието на различни фактори като политико-икономическа действителност, поведение на елитите, партийни коалиции, международни интереси и идеологически влияния, както и обществени умонагласи. В етническия си вариант национализмът често е водел до отчуждение и нарушаване на правата на етнически малцинства, а неговите привърженици са защитавали създаването на етнически хомогенни държави. Защитниците на културния национализъм често са опитвали да асимилират националните „ниски култури“ в руслото на доминантната национална „висока култура“. От друга страна, гражданският национализъм мобилизира народите от източноевропейските държави за търсене на общи цели

в името на демокрацията и защитата на човешките права (индивидуални или групови/малцинствени). Загрижеността относно разпространението на етнонационализма в различни страни от региона е резултат не от – както често се твърди – освобождаването на исторически сили, които са били „замразени“ от комунизма. Това разпространение по-скоро е предизвикано от политически елити, опитващи се да запълнят идеологическия вакуум или да постигнат обществена поддръжка във времена на политическа, икономическа или национална криза на идентичността, в опити за запазване на политическата власт (Anagnostou, 2005:90; Rupnik, 1996:10-16; Gagnon, 1994/95:131-132). Тези манипулативни тенденции от страна на елитите са по-слабо разпространени сред населението, особено в случая с България, където страховете около политическата демократизация, скоростта и последствията от икономическите пазарни реформи, както и гаранциите за защита на човешките права, се оказаха далеч по-належащи национални безпокойства. Както отбелязва един български учен, етническите вражди в България в началото на двадесет и първи век „намаляха до такава степен, че въпросите на малцинствата вече не представляват директна заплаха за новия режим“ (Vasilev, 2002:123). Действително, тези вражди бяха успешно овладени, благодарение на съществуването на обединена държава, чрез приложението на демократичен етноплурализъм, положителното развитие на обществените умонагласи към етническите „други“, съпроводжани от преразглеждане на някои исторически „истини“ и взаимно помирение. Това са само някои от факторите, които изиграха решаваща роля в предотвратяването на една насилствена мобилизация, насочена срещу етническия или религиозен „друг“.

В противоположност на водещите либерални интерпретации, поставящи източноевропейските страни под общия знаменател на изключително етнически разделителни общества, измъчвани от исторически вкоренени, примордиалистски¹ разделения, взривът на насилствени етнорелигиозни конфликти в бивша Югославия беше изключение, а не правило за региона. Този реферат ще поддържа тезата, че етническият национализъм, макар и присъстващ в определена форма, не е някаква вечно доминираща, исторически и географски фиксирана черта на

1 Примордиализъм: научно направление в етнологията (етнографията), според което нациите са старинни образувания, определяни от „кръвта“, тоест съвместния произход на човешките групи. Бел. пр.

всички източноевропейски страни, че процесите на отстраняване на етническите вражди по време на прехода варират между отделните страни, в зависимост от фактори като история, култура, национална идентичност и вътрешна политика. Този вариант на уникално управление на етническия конфликт ще бъде илюстриран в случая с България, която в началото на преходния си период (1989–1991) стана свидетел на все по-голяма ескалация на враждите между най-голямото мюсюлманско малцинствено население и националното българско мнозинство. Въпреки това етническите различия бяха канализирани за посредничество в политическото и обществено пространство, без да се стигне до насилие. Етническата политика не винаги представлява „цъкаща бомба, която само чака да избухне“, ако включва неща като сътрудничество и компромис. Демократичният етноплюрализъм беше много конструктивен в българския случай, за насърчаването на гражданско единство, като едновременно с това даде гаранции за запазването на етническата идентичност и свободата на изразяването в различни сфери (образование, партийна политика и медии). По време на нестабилния преходен период в страната, демократичният етноплюрализъм подпомогна усилията за преодоляване на първоначалната ескалация на етническите напрежения.

[...]

Национализъм, национална идентичност и демократичен етноплюрализъм: концептуална и теоретична рамка

Корените и еволюцията на национализма в централа и югоизточна Европа могат да бъдат проследени назад до ранния деветнадесети век. Национализмът е модерна политическа идеология, привнесена от Запада, която първо се е появила сред английските аристократи от епохата на Тюдорите, а по-късно е получила основните си импулси от френската и американска революции, като форма на съпротива срещу монархическите привилегии и за установяване на управление, представящо интересите на гражданите. Национализмът става истински влиятелен и си пробива път към страните от централна и източна Европа благодарение на напредъка в социалната мобилност – чрез усилията на пътуващи източноевропейски интелектуалци или емигранти в европейски страни, повлияни от идеологията на национализма – а също и благодарение на увеличаващата се комуникация (Greenfeld, 1995:19; Hroch, 1996:85-86). Националното съзнание и национализмът се появяват преди формирането на национални държави в региона, които по онова време са подчи-

нени на различни имперски управления. Мирослав Хрох (1996) твърди, че „една външна властваща класа е управлявала етническите групи, заемащи компактни територии, но не притежаващи собствена аристокрация, политическо единство или продължителна литературна традиция“ (стр. 80). Следвайки постепенното разпадане на Османската, Пруска и Австро-унгарска империи под влиянието на национално-освободителните движения, съживяването на езика и културата на покорените националности, както и благоприятните външни условия, национализмът се превръща в движеща сила при отхвърлянето на „външната властваща класа“ и създаването на новите национални държави в региона (Hroch, 1996:80-83; Berend, 1996:173).

Национализмът е оспорвано понятие и то продължава да се появява под различни форми. То е било анализирано като множествен „хамелеоноподобен феномен, способен да приема разнообразни идеологически форми (Ozkirimli, 2000:61), като „разнообразен“, „течен“ и „протейски (многолик)“ (Cockburn, 2000:613). Значението на националния статус (nationhood) и етничността, разположени в един толкова променлив контекст, също може да варира. Национализмът не може да бъде определен отделно, без да се разбира какво означават нацията, държавата и етничността, които пък не са отделени една от други категории, а взаимно се пресичат при полагането основите на национализма и са ключови при разбирането на неговите разнообразни форми на изразяване. Има различни теории на национализма, както и различни определения на национализма, нацията и етничността.

[...]

Важно е да се разбира, че сред учените има различни мнения за национализма по отношение на историческата периодизация и последователността на възхода на нациите и национализма. Смит (1991) например, твърди, че нациите се основават на пред-модерни етнически ядра. По такъв начин той възприема модерните нации като притежаващи древни корени (стр. 38-42). Гелнър (1983), който е функционалист, твърди че нациите и национализма се появяват с приближаването на модерността и възхода на индустриализацията. Неговият анализ подчертава стандартизацията на образованието, езика и културата, разделението на труда в индустрията и развитието на административни и търговски структури, при възхода на национализма и формирането на нациите (стр. 19-38; 50-52; 110-122; 137-143). Според него „национализмът поражда

нациите, а не обратно“ (стр. 55). Общо казано, възходът на нациите се разглежда или като случващ се преди модерността, в която нациите са се формирали около етнически ядра, или като модерен феномен, който се е появил под въздействието на национализма и индустриализацията.

Всъщност и двете перспективи заслужават внимание. Отнасяйки ги към случая с България, по-долу ще се поддържа тезата, че въпреки политико-икономическата доминация на страната от Османската империя и гръцкото културно и езиково влияние, една определена българска националност (но не и нация в модерния смисъл) е съществувала преди възхода на национализма и формирането на независимата национална държава. Паметта за по-ранната държавност (българската средновековна държава) е стимулирала запазването на историческото съзнание и националната солидарност. Например, монаси от манастирите от планинските региони в България са успявали да запазят чрез работите си паметта за държавността, както и символни представяния (signifiers) на българския национален статус (nationhood) – като език, история и култура. Възходът на национализма през късния 18 и ранния 19 век, основаването на независима българска екзархия (1870), заедно със съживяването на българския език и образование от интелектуални будители и църквата, са ключовите фактори, подсилили националното съзнание и стимулирали национално-освободителната борба, довела до създаването на независима българска национална държава (Андреева, 1998:84). Макар че страната е индустриализирана в много по-късно време, разпространението на образованието и популяризирането на българския език и история от църковни фигури (като Паисий Хилендарски) и интелектуалци във всички сфери на живота, засилва усещането на хората, че принадлежат към една и съща нация (Ibid: 84-86). Национализмът от 19 век се превръща в движещата сила за национално-освободителните борби и формирането на независими национални държави.

Национализмът е процес на отдаване на собствените интереси на онези на политическата общност (Kemp, 1999:8). Национализмът е идеология, която е фокусирана единствено върху нацията и насърчава нейното благополучие. Значението на национализма има няколко различни измерения. Първо, национализмът е социално-политическо движение, характеризиращо се чрез съживяването на историята, националния фолклор, литературата и, както твърди Мирослав Хрох (1996), то е първата фаза от развитието на източноевропейския национализъм

(стр. 81). Езикът и националните символи също са неразделна част от национализма (националният химн, знамето или имената на националните герои). [...]

Национализмът може да приема различни форми (има различни лица), като по-известни сред тях са три вариации, граждански, етнически и културен национализъм. Гражданският национализъм има корените си в гражданското понятие за национален статус и се смята за най-съдържателния от трите вида. Гражданският национализъм мобилизира членовете от различен етнически произход, които приемат установената национална политическа и институционална рамка на страната, в която живеят и имат еднакъв достъп до политическите права и „културни придобивки“ на нацията (Nielsen, 1999:121-122). Макар че на теория гражданският национализъм представлява привързаност към общи политически принципи, на практика той може да изисква възприемането на някои културни компоненти от онези, които желаят да станат част от гражданската нация. Такива компоненти могат да включват способността да се говори официалния език, задължително образование на официалния език, познаване на историята на страната, както и на някои традиции. Въпреки това в една гражданска нация се предоставя място за запазване на езиците и културата на малцинствата (Ibid: 125-126). От друга страна, етническият национализъм е изключващ, разделящ и определя членството от гледна точка на общ произход или кръвна връзка. Без значение колко добре някой може да владее езика или да приема културните практики на доминиращата група, той не може да стане част от групата поради липсата на общ произход (Ibid: 121).

При случая с България, национализмът в неговата гражданска форма (като способен да обединява различни групи около общи граждански ценности), заедно с въвеждането на етноплюралистични методи за посрещане безпокойствата на малцинствата, бяха конструктивни компоненти за преодоляване на етническите напрежения по време на демократическия преход. Гражданският национализъм предостави условията – стабилна политическа единица с определена територия – чрез които демокрацията да може да се утвърди. Конструктивната роля на гражданския национализъм не може да бъде игнорирана или отречена. [...]

Националната идентичност може да приеме три различни форми, от което може да се съди за сложностите, с които е свързан прехода. Тя може

да съдържа граждански, етнически и културни компоненти. Гражданската идентичност включва „привързаност към обща територия, гражданство, вяра в едни и същи политически принципи или идеология, респект към политическите институции и притежание на еднакви политически права, както и волята да бъдеш част от дадена нация“ (Shulman, 2002: 558-559). Културната идентичност се определя от езика, религията и традициите, а етническата идентичност се основава на общи предци и раса. Гражданският национализъм е не-асимиляторски, не изисква културна еднаквост и е способен да свързва гражданите в една по-голяма общност. От друга страна, културната концепция за националния статус изисква възприемане на културата на мнозинството и преследва асимиляторски политики. Етническата концепция за националния статус предполага определено предпочитание към културата на дадена етническа група и не позволява асимилация, която се счита за невъзможна (Shulman, 2002: 560-561). Следователно, за една демократична държава е най-добре да въвежда и насърчава граждански ценности, около които групите с различни културни или етнически идентичности да споделят и помиряват различията си, чрез етноплюралистични средства, като същевременно се обединяват около една обща гражданска идентичност, както може би ще се окаже при този конкретен случай в България.

Обединяването на разнообразни, исторически вкоренени етнорелигиозни малцинства около някаква обща гражданска идентичност може да бъде постигнато чрез прилагането на етноплюралисткия демократичен модел. Етноплюрализмът е „последователен политически модел, който отива отвъд специалните договаряния и представи за малцинствени права. Неговата същност се състои във фокусиране на вниманието върху всички групи, включени в процеса, и насърчаване на гражданско единство при същевременно запазване на етническите идентичности“ (Karklins, 2000:219).

[...]

За да можем да разберем етническите политики по време на демократичния преход в България, необходимо е първо да разгледаме историческия произход на проблема, който може да бъде разделен на четири главни периода:

1. Османско завладяване и администрация (1393-1878)
2. Национална независимост до установяването на комунистическия режим (1878-1947)

3. Комунистическо управление (1947-1989)

4. Посткомунистически период (1989-досега).

През всяка от тези исторически фази е важно да се изследват етническите отношения и еволюцията на българския национализъм, за да могат да бъдат разбрани посткомунистическите етнически отношения и политически приемствености или липсата на такива. Различни развития на етническите отношения и форми на национализъм са били повлияни вътрешно от правителствени политики и външно, от интересите на Великите сили, а след 1947 – от политиката на Студената война.

Формулиране на българския етнически проблем: преглед на историята на българския национализъм и третирането на българските мюсюлмански малцинства

I. Българската история и възходът на българския национализъм

Опитите за консолидация на модерните национални държави на Балканския полуостров започват при условията на имперско господство. В продължение на около пет века балканските народи са били завладени и управлявани от Османската и Хабсбургската империи (Манчев, 1992:9). Българският народ попада под османско владичество през 1393 и българската държава престава да съществува до 19 век, [...], но споменът за държавническата традиция е запазен (Манчев, 1999:20).

Балканският полуостров, на кръстопътя между цивилизациите [...], е от ключово значение за османците (Eminov, 2000:130). България е поставена под директно османско политическо и икономическо управление, подлежаща на абсолютната власт на султана и неговите администратори. Имперските поданици разполагат с известна автономия единствено по религиозни и културни въпроси чрез системата на *millet* (религиозната общност, народ). *Империята е разделена в съответствие с религиозни и класови линии. „Народите на книгата“ – евреи и християни, разполагат с правото на известно самоуправление, отнасящо се единствено до религиозни и образователни въпроси, и от тях не се изисква да се придържат към Шариата (корпуса на ислямското законодателство)* (Vieberg, 2000:14-15; Манчев, 1999:11).

Въпреки че християните и евреите се управляват от различни религиозни власти (в случая с християните това е Патриархатът в Константинопол), а не от Шариата, техният статус е по-нисък от онзи на мюсюлманите. Това разделение, основаващо се на изповядваната вяра, определя икономическия статус на поданиците, както и приложението на

определени закони. Например, само на мюсюлманите е разрешено да служат в армията, докато немюсюлманите са подложени на многобройни данъци (напр. джизие – поголовен данък), като за най-строг сред тях се счита т. нар. девширме (данък върху децата, наричан от българските историци „кръвен данък“), чрез който се избират бъдещи участници в еничарския корпус и евентуално в администрацията на империята (след като още в детска възраст са приели исляма). Обществото следователно е разделено на класи. На върха на йерархията се намира султанът, следван от държавните администратори (дворцови служители, войници и пр.), набирани измежду членовете на трите официално признати религии, търговци (сред тях и българските чорбаджии), като останалата част от обществото се счита за рая – подчинени на султана и неговите администратори (Bieber, 2000:14-15; Warhola & Boteva, 2003:257). По този начин, стратификацията на обществото в Османската империя според религиозна принадлежност, определен икономическия статус и законови привилегии (или липса на такива), води до известно преплитане на религиозните и етнически идентификации до 19 век. След това започва постепенна консолидация на отделни етнорелигиозни идентичности.

Този процес е улеснен от създаването на национални екзархии през 19 век, независими от гръцката Патриаршия и Константинопол. Това допринася за усилването на националното самосъзнание и ускорява проникването на националистическите идеологии от Запад. [...] Паисий Хилендарски с неговата „История славяноболгарская“ (1762) и Стойко Владиславов (Софроний Врачански), с „Житие и страдание грешнаго Софрония“ (за пръв път отпечатано през 1862 в „Дунавски лебед“ на Раковски), се считат за начинатели на българския литературен език.

[...]

Православното християнство се превръща в определител на българската етническа и национална идентичност, докато турците се идентифицират с исляма. Религиозните и национални моменти се преплитат в борбата за национална независимост и утвърждаване на българското национално съзнание (Тафраджийски, Радоева и Минев, 1992, 209-210). Тази липса на разделение между религиозните и национални елементи от османския период е пренесена в след-освободителните години, когато „правоверните“ и „гяурите“ си разменят местата. Спомените за живота на българите под Османско владичество са смесени. Макар че отношенията между българите-християни и мюсюлманите в Османската

империя са били до известна степен приятелски и съседски (комшулук), в историята на тези отношения има мрачни моменти, като например участието на башибозука в кланетата при потушаването на Априлското въстание.

Тези смесени спомени и преживявания ще засягат мюсюлманското малцинство по различни начини след Освобождението, в зависимост от формата на национализъм, която доминира в дадено историческо време, която пък е зависима от множество вътрешни и външни политически фактори.

Българският национализъм приема множество различни форми през 18 и 19 век. Интересите на Великите сили в региона (особено на Великобритания), както и отношенията на България със съседните балкански страни (що се отнася до териториални отстъпки от срутващата се Османска империя), както и вътрешните политически развития, са сред факторите, които определят върховенството на дадени форми на национализъм пред други, а те пък от своя страна засягат правителствените политики на асимилация или пасивно толериране на мюсюлманското население в страната. Ключовите събития, които определят направлението на българския национален въпрос са установяването на независима Екзархия (1870) и освобождението от Османско владичество; договърът от Сан Стефано, последван от Берлинския конгрес, разделящ българската територия (1878); съединението на Княжество България и Източна Румелия (1885); обявяването на национална независимост (1908); Балканските войни (1912-13) и двете Световни войни (1914-18; 1939–45) (Andreeva; 1998:46). През тези исторически фази българският национализъм възприема няколко различни форми: 1) анти-имперски, романтичен и етнически; 2) иредентистки, насочен към възстановяване на изгубени територии (особено Македония и южна Добруджа), довел до Балканските войни и насърчил участието в Първата световна война; 3) реваншистки и културен (от Първата световна война до падането на комунизма); 4) пост-тоталитарен – смесица от граждански, етнически и културни форми (Daskalov, 1998:217- 223).

Преди Освобождението през 1878, българските национални борби са концентрирани около постигането на независимост (религиозна и политическа). През това време българският национализъм е романтичен (с подчертан стремеж към възраждане на едно славно минало; набягане върху историята, религията, езика, фолклора; тук произходът

и културното сцеление са по-важни от територията). Той е антиимпериалистическо движение. Национализъмът се появява в отговор на чуждото господство, той бива романтизиран и по този начин допринася за укрепването на българското национално желание за автономна, етнокултурно единна национална държава. Етнокултурните националистически черти присъстват, като например акцента върху езика, фолклора, традицията, облеклото (напр. замяната на турския фес с българския калпак), създаването на революционна поезия и преса, съживяването на спомена за героичното минало, за да бъдат победени сегашните врагове (Daskalov, 1998: 214-217).

Непосредствено след Освобождението на България през 1878, на 3 март, е подписан договора от Сан Стефано, според който границите на българската национална държава съвпадат тясно с онези на епархиите на българската екзархия и етнолингвистичните граници на българската нация – от Черно море до Охридското езеро и от Дунав до Егейско море (Todrova, 1995:76). Тези териториални придобивки по-късно ще се превърнат в българска националистическа „мечта“ (Велика България или Санстефанска България) и ще имат солидно въздействие върху етническите отношения в страната. Тази „мечта“ е разбита чрез своелното налагане на решенията от Берлинския договор, който разделя санстефанските територии поради страховете на Великите сили от прекомерно руско влияние на Балканите.

Берлинският конгрес слага началото на нова фаза в развитието на българския национализъм, който отгук нататък възприема иредентистка форма, с основна цел да се придобият изгубените територии, населени от сънародници. Съседните новоосновани държави също не са доволни от териториалните си граници и всяка от тях развива собствени „мегали“ (т. е. „велики“) идеи, стремящи се да придобият територии, населени от техни сънародници, които пък биват „исторически оправдани“ чрез границите на бившите средновековни държави. След първата, коалиционна Балканска война, насочена срещу Османската империя, Втората балканска война се превръща в междусъюзническа битка за преразпределение на османското наследство, при която всяка от страните се опитва да придобие „исторически оправдани“ територии и да реализира собствената си национална мечта. Тези цели биват възприети и в Първата световна война. Макар че България последователно губи и придобива някои територии през този период, както и по-късно след

Втората световна война, мечтата от Сан Стефано не е постигната никога и страната е сред губещите от всички войни, в които е участвала, с изключение на Сръбско-българската. (Даскалов, 1998:220-221)

След Балканските и Първата световна война, при състояние на национален колапс, българският национализъм се превръща в реваншистки и културен, в усилието за постигане на някакво възмездие за националното унижение и териториалните загуби. През този период се подчертава акцента върху културна хомогенизация, усилване на държавните и образователни институции, изтъкване на величието на българското културно наследство и история. Нещо повече, в периода между войните зачестяват случаите на насилствена асимилация и християнизация на мюсюлманското население в страната (1912-13 и 1930-те), в опити да се освободи страната от турското и ислямско присъствие. Тези асимилаторски опити са предхождани от промени в идеологическия климат в страната (либерален, консервативен, земеделски или фашистки), или в международните отношения. По време на комунизма, национализмът е културен, изразяващ се в исторически творби, литература, обществени събития, спорт и пр. Възприемайки културния национализъм, правителството се стреми да постигне културна и етническа хомогенизация на населението, необходима за постигане на желаната цел, социалистическата идентичност. Кулминационният му пункт тук са 1980-те години, с опитите за насилствено „българизиране“ и секуларизация на всички мюсюлмани, в опити да се създаде социалистическо общество (Daskalov, 1998:221-223). След падането на комунизма, в българското политическо и социално пространство придобиват влияние различни националистически форми, вариращи между етническите, културните и гражданските.

II. История на третирането на мюсюлманските малцинства (1878-1989)

Пред-комунистическите и комунистическият период в България се характеризират от случаи на разграничително третиране или сравнителна толерантност по отношение на мюсюлманското население в страната, повлияни от социално-политическото ѝ развитие, външните отношения, войните и политическите промени в съседна Турция. България включва различни етнически и религиозни малцинства, сред които евреи, арменци, руснаци, власи, украинци, македонци, гърци, както и най-големите малцинства, наброяващи повече от 10% от населението, мюсюлманите (Ivanov & Ilieva, 2005:1). Мюсюлманските мал-

цинства включват представители на етнически групи като роми, турци (с изключение на турците-християни – гагаузи), татари, черкези, както и българи-мюсюлмани, наречени „помаци“. Важно е да се отбележи, че е трудно да се установи точния брой на представителите на всяка група, тъй като някои роми, татари и черкези са включени в общия брой на българското население. Според последното преброяване на населението от 2011 г., броят на турците е 588,318 от общия брой на лицата, отговорили на доброволния въпрос за етническа принадлежност (6 680,980), ромите наброяват 325,343, а помаците, татарите и черкезите са включени в общия брой на българското население ([http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php? p2=175&sp2=190](http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190)). Броят на хората, изповядващи ислям е 966,978 (по данни от 2001 г. – бел. ред.)

Съвместното съществуване на турците и други мюсюлмански малцинства заедно с българите и други християни в Османската империя е било направено възможно благодарение на „културното смесване“ на тези групи, а в други случаи като резултат от еволюцията на една синкретична форма на исляма, преплетена с християнски традиции и някои езически ритуали, наследени от прото-православните народи на Балканите и пред-ислямския шаманизъм. Разпространението и възприемането на не-пуристички форми на исляма (или народен ислям), както и смесването му с езически и християнски традиции, е намалило вероятността за обществено отчуждение на някои мюсюлмани, практикуващи тази форма на исляма, и е осигурило приемането им в по-голямата общност (Zhelyaskova, 2001: 283-285). Освен това годините на съвместно съществуване на различни националности в Османската империя до известна степен са размили различията между културите и „през повечето време, мюсюлманите и немюсюлманите са съ-съществували мирно или периодично са стигали до конфликт като близки съседи със споделени местни идентичности и знание“ (Neuburger, 2004:28). От друга страна, периоди на враждебност, омраза и асимилация на мюсюлмани след падането на османското владичество, предизвикани от различни български правителства, са били повлияни от неустойчивите международни отношения на онова време (Балканските войни и двете Световни войни), както и променящите се политически идеологии и национални цели. По време на периодите на правителствени политики, насочени към асимилация на мюсюлманските малцинства, акцентът се е поставял върху: а) съживяването на спомените за османското поли-

тическо и икономическо владичество; б) насилственото потушаване на българските въстания; в) твърденията за насилствено помохамеданчване на българи – една политика, която ще засяга най-вече помашкото население. Тези изблици на нетърпимост към малцинствата често са следвали различните вариации на българския национализъм в процеса на консолидация на независимата национална държава, отношенията с Турция и промените в международната конюнктура.

Непосредствено след Руско-турската война от 1877-78 и разпадането на Османската империя, около 1 милион турци и други мюсюлмани емигрират от България. Оттокът на население продължава по времето на Балканските войни и двете Световни войни (Норкен, 1997:55). Турското и останалите мюсюлмански малцинства (татари, помаци, роми и черкези) консолидират идентичностите си главно около религията и живеят в затворени и изолирани селски общности (Ibid:56). Тази изолация на мюсюлманските малцинства може да бъде обяснена с преобладаващия социално-икономически климат непосредствено след Освобождението. Национализмът от това време е етнокултурен, със стремеж за утвърждаване на онова, което е българско, съчетан с опити за модернизация и „озападняване“, стремящи се да „изтрият“ всякакви видими елементи от османското минало (например чрез преименуване на градове, носещи турски имена, преобразуване на сградите на джамии за нерелигиозни цели, прехвърляне на мюсюлмански гробища в покрайнините на градовете и пр.). Както отбелязва Волфганг Хопкен:

„Макар че тази политика е била по-скоро резултат от разбирането на българския елит за „модерност“ и това как трябва да изглежда една „европейска държава“, отколкото на преднамерена етническа или религиозна дискриминация, тя все пак има непосредствено въздействие върху условията на живот на турското и мюсюлманско население, както и на възприятията на тяхната идентичност. Тя показва, че сега вече те са „чужди“ в новата държава, която ги приканва или да емигрират или да се „капсулират“ още повече в религиозната си групово солидарност“ (стр.59)

Българският елит от периода непосредствено след Освобождението и последвалия го междувоенен период, като цяло не улеснява интеграцията на мюсюлманските малцинства сред останалата част от обществото. Макар че през този период българското правителство е задължено да се придържа към международните договори за малцинствата, под

егидата на Обществото на народите, и да осигури съблюдаването на правата на българските малцинства, на практика неговото отношение към мюсюлманските малцинства е пасивно. Тази пасивност и пренебрегване (икономическо, социално и образователно) от страна на българските правителства, заедно с опитите за модернизация и „изтриване“ на специфично ориенталските белези на страната, постепенно допринася за „капсулирането“ на мюсюлманите вътре в техните собствени общности. Този процес засилва религиозните идентичности на мюсюлманите и насочва техните симпатии към Турция (Мансев, 1992:40). Българските правителствени политики към собствените мюсюлмански малцинства се характеризират от двойни стандарти. От една страна има 1) официално признаване на мюсюлманското население като малцинство и 2) правителствено съгласие със задълженията по международните договори за третирането на малцинствените населения (мотивирано на първо място от загриженост за международния имидж на България, ревизионистки цели и третирането на собствените сънародници по чужди територии). От друга страна, 1) българската държава прави опити, чрез различни средства, да намали мюсюлманското население и да насърчи емиграцията му в Турция и 2) не прокарва никакви държавни политики, занимаващи се с образователните въпроси и икономическото развитие в регионите, населени от мюсюлмани (родопския край, Кърджали и североизточна България) (Ibid, 1992:36). Позициите на мюсюлманското население в България постоянно се намират на нестабилна основа: първо, това е група, която се асоциира с бившето Османско имперско владичество; второ, през несигурния период на войните, мюсюлманите са засегнати от правителствените опити за постигане на деликатен баланс между съблюдаването на малцинствените права и защитата на националния суверенитет и сигурност; трето, близостта на турското малцинство до неговата страна на произход е причината за трудността, с която е свързано постигането на баланс между толерирането на малцинството и загрижеността за националната сигурност и териториалната цялост (особено по времето на разцеплението между кемалисти и антикемалисти в турското малцинство през 1920-те) (Stojanov, 1998:61-62)

[...]

Търновската конституция (1879-1947) гарантира свободата на религията за последователите на други религии и обявява Православното християнство за водеща държавна религия (членове 37-41). Всички ет-

норелигиозни малцинства получават гаранции за българско гражданство и права, равни на онези на етническите българи (членове 54 и 55: Български конституции и конституционни проекти: 24-25). Мюсюлманите воюват на страната на България в различни войни, например в Сръбско-българската война и Първата световна война. Няколко договора между Турция и България по-късно гарантират определени свободи за турците в България. Службата на Главния мюфтия, религиозните съдилища и отделните мюфтийства се занимават с духовните, административни и съдебни въпроси (наследствено и семейно право) на българските мюсюлмани чак до средата на 30-те години (докато тези съдилища вече са елиминирани в съседна кемалистка Турция). Джамиите се толерират, духовните лидери получават заплати на държавни служители, а в джамиите се формират частни училища, макар че те получават само несигурна и ограничена финансова помощ от държавата. Освен това се толерира печат и разпространение на турска преса (Zhelyaskova, 2001: 286-287; Норкен, 1997:56). Като цяло, тези подредби са в услуга на мюсюлманите и им позволяват известна независимост в религиозните и културни дела. От друга страна, двойствеността на българската малцинствена политика е очевидна в пренебрегването на икономическата, образователна и политическа интеграция на мюсюлманите.

През междувоенния период мюсюлманската общност се намира в неразвито образователно, политическо и икономическо състояние. Що се отнася до образователната политика, множество етнически турци не знаят български език и така не могат да се конкурират на трудовия пазар (Zhelyaskova, 2001: 287). Степента на неграмотност сред мюсюлманите е висока, към 1930-те достигаща 80,6% сред мъжете и 90,6% сред жените (Статистически годишник на Царство България, 1938:36). Частните комунални училища се финансират най-вече от собствените членове и дарители, а програмата е с религиозна ориентация (Stojanov, 1998:70). Финансовата ситуация на училищата е напрегната, те получават нередовна и ограничена поддръжка от държавата. Например, разходите от 1907-08 на глава за ученик от българско училище са 31,8 лева, а за ученик от ислямско училище – 5,4 лева (Статистика на образованието в Царство България, 1911: 224, 250). Освен това учителите от мюсюлманските училища са слабо квалифицирани, зле платени и не могат да получават държавни пенсии (Stojanov, 1998:71). Тук трябва да се отбележи, че земеделското правителство на Александър Стамболийски допринася до

известна степен за образователния напредък на мюсюлманското население, като увеличава финансирането на частните училища, основава колеж за учители и въвежда пенсионен план за учители в частни училища (Ibid:73). Но тези усилия са краткотрайни и общата тенденция към ограничено образование преобладава, като по този начин допринася за редкостта на мюсюлманските интелектуалци. От гледна точка на политическото участие, в парламента има представители на мюсюлманските и турски общности като членове на български партии, наброяващи не повече от 20 през 1883 и не по-малко от 4 през 1933. Въпреки това те имат известни възможности за етническо договаряне в българската политика (Ibid: 66-67).

Що се отнася до икономическото развитие, в районите с концентрирано мюсюлманско или със смесено население преобладава икономическа стагнация. Както вече беше споменато, мюсюлманското население е предимно селско, зависещо за оцеляването си от селскостопански труд. Но дори и тази възможност за оцеляване е блокирана с прокарването на спорния Акт за горите в Родопите, който дава право на държавата да сложи ръка на всички гори в този район. Администрацията го използва, за да извлича данъци и налага глоби на членовете на общността, опитващи се да използват земята. При условия на постоянен глад и тормоз от държавните администратори, множество мюсюлмани са принудени да емигрират (Mansev, 1992:37-38). С други думи, макар и да има официално признание на малцинствените права, основаващо се на задълженията от двустранните договори с Турция, както и гаранции в българската конституция, политиките на българската държава от това време са незадоволителни, пренебрегващи въпросите на образованието, икономическото развитие и практическата социално-политическа интеграция на мюсюлманското население.

[...]

През междувоенния период се редуват държавни политики на сравнителна толерантност и потискане, като последните са повлияни от Освободителната война, Балканските войни и Първата световна война, от **кемалистката революция в Турция** (1919-24) и проникването на кемалистката идеология сред някои от българските мюсюлмани. Първите случаи на репресии се случват по време на Освободителната война и малко след нея (1878-80). През този период има случаи на открито насилие между българи и турци (Norcken, 1997:58). От 1880 до 1912 етни-

ческата ситуация се подобрява и сблъсъците между двете общности се превръщат в изключение. Едно такова изключение се случва през 1910, около една частна случка в Русе, където един българин, банков служител, убеждава мюсюлманско момиче да приеме християнството, за да могат да се оженят. Случаят бива раздухан извън мяра и се стига до въвличането на обществени служители, членове на парламента и граждани. Сблъсъците около този въпрос водят до нараняване и смърт на 70 души (Stoјanov, 1998:74-75). Въпреки това етнорелигиозното съжителство си остава сравнително мирно до избухването на Първата балканска война.

По време на Балканските войни насилието отново се завръща. Българското завоюване на Тракия е съпроводено от тежки репресии срещу живеещото там мюсюлманско население. Извършеното насилие е до известна степен израз на негодувание и отмъщение за миналите османски жестокости на Балканите. Цели села са изгорени; джамии са превърнати в църкви, войници изнасилват жени и осакатяват телата на хора, преди да ги убият. Междувременно, около 220,000 помаци в Тракия, Македония и Родопите са насилствено християнизирани и преименувани, като им се забранява да носят религиозно облекло (Stoјanov, 1998:77; Neuburger, 2004:41). Както отбелязва Нюбъргър (2004), „Ислямът (за разлика например от юдеизма) продължава да бъде разглеждан като фалшиво и незаконно присъствие, брутално наложено от османските господари на по същество български души“ (стр. 40). Това разбиране е подсилено от български етнографи като Стою Шишков (1914), които твърдят, че помациите (или онова, което той нарича българо-мохамедани) в България говорят най-чистата форма на български език, със стари славянски думи, и че следователно те са българи. От друга страна, той представя аргументи, извлечени от помашките турско-арабски черти на облеклото и обичаите, в полза на това, че помациите са били насилствено ислямизирани от османците и по този начин са били турцизирани (стр. 3). Тук ясно може да се открие продължението на една тенденция в след-османска България – да се смесват религиозни и етнически идентичности, както и остатъците от исторически трагедии, за да се оправдават етнонационалистически цели. По времена Балканските войни „официалните действия са материализация на академичните представи (напр. Стою Шишков)“ (Neuburger, 2004:41). Макар че случаите на насилствено ислямизиране не са нещо нечувано по време на Османското владичество, другите възможни мотиви за приемане на исляма не се

разглеждат, независимо от това дали те са въпрос на личен избор или причини от икономически и социално-статусов вид, или пък бягство от вътрешно-християнско преследване (напр. богомилите са били считани от православната църква за еретици и са били широко преследвани), както и други фактори (Eminov, 1997:32-45).

След военната катастрофа кампанията за насилствена християнизация на помаците е отменена през 1913 от либералния режим на Васил Радославов. Разрешава им се да се върнат обратно към исляма, да носят религиозно облекло и да получат обратно старите си имена. Това преобръщане на политиката е стратегически ход, целящ да спечели мюсюлмански гласове в приближаващите избори и да получи одобрението на Османската империя и Австро-германските Централни сили. Избухването на Първата световна война принуждава българското правителство да търси сближение с Османската империя, за да бъде в състояние да търси съюз с Централните сили, в опит за спечелване на изгубените Сан-стефански територии (Neuburger, 2004:42). След поражението в Първата световна война земеделското правителство на Александър Стамболийски прокарва изолационистка, анти-иредентистка, антивоенна политика на сближаване с балканските съседи и Великите сили. Освен това вътрешната политика на Стамболийски включва утвърждаване на националната култура чрез българското село. Стамболийски се опитва да обедини както мюсюлмани, така и християни в опита си да трансформира България в селска страна и да я освободи от онова, което сам счита за чуждо влияние и корупция на градовете (Stampton, 1992:151; Neuburger, 2004:44). Етническите отношения непосредствено след войната са спокойни, а българската държава се придържа към политика на ненамеса в работите на мюсюлманските малцинства.

Тази ситуация се променя в България от късните 20 години, при което вътрешната политика е повлияна от кемалистката революция и обявяването на секуларната Турска република (29 ноември 1923). Кемалистката революция засилва турската национална идентичност и отстранява всички религиозни елементи от публичната сфера и живота на гражданите. Някои от промените включват отстраняването на съдилищата на Шариата и религиозното образование (1925); възприемането на швейцарското гражданско законодателство (1926); отделянето на църквата от държавата (1928); въвеждането на григорианския календар и замяната на персийско-арабското писмо с латиницата (1928); задължител-

ното образование (1931) и всеобщото право на гласуване (1934) (Stoјanov, 1998:81). В България, след убийството на Стамболийски (1923), националистките и центристко-демократически партии формират следващите правителства (Демократичен съговор 1923-26; Демократическа партия 1926-31; Народен блок 1931/34; военно, квази-фашистко авторитарно управление – кръг Звено 1934-35; авторитарно управление на Борис III – 1935-44). Българските политици от този период за прекомерно заети с удържане действията на ВМРО и преследване на членовете на комунистическата партия (Pantev, 1996:15-16). Между 1923 и 1934 кемализмът се асоциира от различните български правителства с комунизма и правителствените елити виждат в него потенциална заплаха за териториалната цялост на България (особено в южна България) (Neuburger, 2004:45).

Част от кемалистката политика на времето е била да се привличат сънародници, живеещи в чужди страни. Кемализмът намира база за изразяване сред градските турски учители и интелектуалци, особено в североизточна България, във Варна и Шумен. Поддръжниците на кемализма основават младежки спортни клубове и културната организация Туран (1926), която е съюз на турските културни, образователни и спортни общества, с център в София, стремяща се да разпространява националистическата идеология сред членовете си. До забраната ѝ през 1936, организацията функционира активно. Мюсюлманската общност е разделена между кемалисти-модернизатори с формиращо се в момента турско национално самосъзнание, и привърженици на старите религиозни принципи, които се придържат твърдо към религиозните си, а не етнически, идентичности (мнозинството от населението). В късните 1920 години правителството лансира активна поддръжка за анти-кемалистките сили вътре в турските общности и организации като Родина (помашка организация). Родина се опитва да засили българската идентичност на помаците и подчертава нуждата от модернизация в общността. Модернизационните опити, предприети от помаци, се толерират от държавата, но същите не се одобряват сред турците. Политическите бегълци от Турция (анти-кемалисти) получават убежище в България. Целта на българската държава е да изкорени разпространителите на турска националистическа идеология, да поддържа религиозната (а не национална) идентификация на българските турци и да насърчи усиляването на българска идентичност сред помаците (чрез подкрепата за Родина) (Hopken, 1997:61-62, Stoјanov, 1998:82- 84).

Анти-кемалистките усилия стават по интензивни през 1934, с идването на власт на авторитарното военно правителство на Кимон Георгиев. Разочаровани от многобройните неуспешни опити да убедят международната общност да преразгледа мирния договор от 1919 и да подобри положението на българските малцинства в Македония, Добруджа и Тракия, българското общество и политически кръгове изпадат в дефанзивен етнонационализъм. Създава се специална дирекция за „социално обновление“, която да стимулира обновяването на културата чрез изкуството и медиите. Националистически организации се включват в политическия процес и разпространяват антимиюсюлмански и антигурски предрасъдъци. Държавата започва да преследва активно привържениците на кемализма и да забранява организации, свързани с разпространението на турски национализъм, като Туран. Междувременно се насърчава разпространението на религиозни публикации, различни конференции и други дейности сред българските анти-кемалистки мюсюлмани. Българското правителство насърчава дейностите на анти-кемалистката организация – Обществото за защита на мюсюлманската религия, създадена в 1934. Учители и държавни информанти са поставени в мюсюлманските училища, за да наблюдават и докладват за опити за разпространяване на кемалистки идеи сред учениците. Религиозното образование и дейности са насърчавани, но само за да се намали разпространението на кемалистката пропаганда, в служба на българските националистически цели (Crampton, 1992:163; Stoјanov, 1998:86-87; Норкен, 1997:62-63).

Като цяло, българските правителства от 1930-те и 1940-те не толерират правата на мюсюлманските малцинства и не прокарват никакви политики за подобряване на тяхното социално и образователно положение. Напротив, през този период българската държава поддържа активна политика на дискриминация, кампании за промяна на имена (1930, 1942), насърчава масовата емиграция в Турция, намалява броя на мюсюлманските училища и вестници (с изключение на вестник *Medeniyet* – органа на Обществото за защита на мюсюлманската религия и *Hakikat sahidi* – списание, пропагандиращо християнството), а броят на мюсюлманските парламентаристи или обществени служители намалява значително. Стартира се преднамерена политика на забавяне на образователното развитие на мюсюлманите. За неграмотността се смята, че тя ще прекъсне връзките с Турция и кемализма, а на интелек-

туалното развитие се гледа като на имащо обратния ефект – да насърчава връзките на мюсюлманите с Турция и да заплашва българската национална цялост. Фашистки групи постоянно торМОЗят членове на общността. Икономическите шансове са силно ограничени. Множество мюсюлмани емигрират през този период в Турция (Stoјanov, 1998: 88-90; Poulton, 2000:49).

[...]

Тази тенденция е продължена през периода на Студената война, при различни вариации на политики и идеологическа ориентация.

През 1944 е установено комунистическо управление, а през 1946 режимът става тоталитарен. Съветските политически, икономически и социални модели се внасят и прилагат без да се вземат пред вид националните особености. Религията, считана за „опиум за народа“, е забранена, а атеистическата пропаганда – разпространявана сред християни, мюсюлмани, евреи и арменци-григорианци. Българската комунистическа партия се опитва да изличи религиозните идентичности по принцип, особено ислямската. Вместо това партията насърчава укрепването на турската национална и секуларна идентичност сред мюсюлманите, като подобрява условията на живот сред мюсюлманите и възстановява мюсюлманските им имена. В началото на този период комунистическото правителство вярва, че като подобри жизнените и материални условия на мюсюлманското население (базата), ще стимулира и развитието на социалистическо съзнание (надстройката). Според БКП мюсюлманското съзнание и остатъците от османското минало са пречки по пътя към социалистическия прогрес и формирането на социалистическо съзнание (Neuburger, 2004:56-58; Poulton, 2000:49). По такъв начин в началото на комунистическия период се полагат усилия за насърчаване на националните идентичности, секуларизма и модернизацията сред турци и мюсюлмани по начин, който не заплашва българската национална цялост и сигурност. От началото на 1950-те години обаче партията започва да прави опити за постепенно отслабване на турската национална идентичност, а през 1980-те прокарва политика на асимилация в опит за пълното ѝ отстраняване (Norken, 1997:64; Eminov, 2000:140). Сред етническите групи се позволява единствено себеизразяване вътре в рамките на комунистическата идеология или пролетарския интернационализъм. Комунистическата политика в началото на режима, на зачитане на турската култура и поддръжка на културното развитие, се

основава на предположението, че комунистическата революция може да бъде изнесена в Турция и останалата част от мюсюлманския свят с помощта на една нова, секуларизирана турска интелигенция (Ragaru, 2001: 295; Warhola & Boteva, 2003:261).

В противоположност на преднамерената образователна стагнация и насърчаване на религиозната идентичност сред мюсюлманските малцинства, прокарвана от междувоенните правителства, през годините 1946-56 БКП се опитва да укрепва секуларните идентичности сред турците и мюсюлманите и полага усилия да финансира образованието им. Правителството въвежда един вид политика на утвърдителното действие (affirmative action policy), при която на мюсюлманите се предоставя възможност за привилегировано приемане във висши училища без приемни изпити, както и различни възможности за професионална реализация. Партията стимулира културното развитие на турците и другите мюсюлмани, създава средни училища за турци и помаци, театри, библиотеки и педагогически институти, които подобряват квалификацията на учителите в турските и други мюсюлмански училища. Всички тези усилия допринасят за създаването на секуларна турска и мюсюлманска интелигенция, лоялна на партията и режима, и довежда до консолидацията на отделни етнически идентичности (Eminov, 2000:140-141).

БКП насърчава секуларизацията на турци и мюсюлмани, за сметка на ограничаване на религиозните права. В Димитровската конституция от 1947 и конституцията от 1971 се предоставят гаранции за свобода на съвестта и религията, но на практика те не се зачитат. Например член 53 от конституцията от 1971 установява, че „На гражданите се осигурява свобода на съвестта и на изповеданията. Те могат да извършват религиозни обреди и да водят антирелигиозна пропаганда.“; член 35 (2) утвърждава, че „Не се допускат никакви привилегии или ограничения в правата, основани на народност, произход, религия, пол, раса, образование и обществено и материално положение“ и забранява (4) „Всяко проповядване на ненавист или унижаване на човека поради расова, национална или религиозна принадлежност“ (Български конституции и конституционни проекти, 1990:65, 63). На практика се случва точно обратното и религиозните свободи се ограничават не само за мюсюлманите, но също и за останалите религиозни общности. Забранява се изучаването на Корана. Религиозните училища (медресета) са

затворени, малцинствените частни училища са премахнати и образователните им дейности – прехвърлени в държавни училища, където част от програмите все още съдържат изучаване на турски език, но се въвеждат дисциплини, които да облекчат асимилацията на турците в българското общество (Zhelyaskova, 2001: 287-288). Освен това се забранява спазването на религиозни празници и ритуали, както и носенето на религиозно облекло или символи (напр. шалвари и фереджета за жените и фесове или молитвени шапчици за мъжете). Обоснованието за това е следното:

1) ислямът е чуждо присъствие в България, което е било наложено на българите насила; в резултат на това някои от тях са били турцизирани и са изгубили българското си съзнание;

2) чуждестранни реакционери (т.е. от Турция) са използвали исляма, за да разпространяват „буржоазен национализъм и религиозен фанатизъм“ (имайки пред вид напреженията на Студената война, членството на Турция в НАТО, общата граница с България и териториалната близост на турското малцинство с Турция)

3) ислямът затруднява асимилацията на турци и мюсюлмани в българското социалистическо общество, а мюсюлманският бит е пречка по пътя на социалистическия прогрес и модернизация (Eminov, 1997: 52-53; Neuburger, 2004:58).

БКП успява до известна степен в опитите си да секуларизира част от мюсюлманското население, особено помаците. Но усилията за пълно изличаване на религиозната идентичност не са успешни. Без да иска, партията допринася за засилването на турското национално самосъзнание, а членове на мюсюлманската общност успяват да запазят обичаите и постоянството при упражняването на религията си. В началото на 1950-те властта стига до заключението, че със засилването на етническите идентичности те подкопават основната социалистическа цел – смесването на различните етнически групи в единна социалистическа нация, споделяща общ език, култура и пр. БКП се вижда принудена да преобърне политиката си и започва постепенно да заличава етническите идентичности или да насърчава емиграцията в Турция. През 1950, по време на масивните кампании за национализация на земята, около 150,000 турци емигрират в Турция. Този отток на население продължава до 1970-те. Както отбелязват Вархола и Ботева (2003), въпреки напрежението в отношенията между турските и български правителства, което

тази емиграция причинява, „тя послужва като социален и политически вентил, който задържа потенциалните етнически базирани конфликти в България в някакви управляеми пропорции“ (стр. 262). Процесът на постепенна асимилация на малцинствата, прокаран от комунистическото правителство, се засилва след Партийния пленум от 1958 г. Правителството осъзнава, че не може да разруши постепенно и напълно малцинствената религиозна и културна идентичност и че следователно трябва да усилва опитите си (Eminov, 2000:141).

След пленума от 1958, БКП обявява „война на всички прояви на национализъм и религиозен фанатизъм сред местните турци“ и така нареченият „възродителен процес“ се прокара с пълна сила, с цел да се изличи не само мюсюлманско-религиозната, но и турската етническа идентичност. Етническите и национални различия трябва да бъдат елиминирани, по пътя към консолидация на една универсална социалистическа идентичност (Zhelyaskova: 288). Възприемайки културния национализъм, БКП започва кампания за българизация. Върховите години на асимилацията са 1970-те и 1980-те, когато българският комунистически режим преживява криза на легитимността (Vasilev, 2002: 105; Ragu, 2001: 295).

Зад асимилационните политики и репресиите на режима срещу мюсюлманите се крият различни мотивации, зависещи от външно-политически и вътрешни фактори. На международната сцена, напрежението в отношенията между Съединените щати и Съветския съюз, както и постоянните напрежения на Студената война, усилват чувствителността на БКП по въпросите на националната сигурност. Подкрепата на САЩ за Турция и Гърция, косовските бунтове от 1981, напреженията между мюсюлмани и немюсюлмани в Югославия, турското участие в Корейската война и присъединяването към НАТО през 1951, както и ситуацията в Кипър от 1975 – всичко това води до повишени усилия за осигуряване на национална цялост (удържане на турския иредентизъм спрямо България, насочен към българското турско малцинство в южна България) и сигурност (Neuburger, 2004:66-67, 71). Някои от основните фактори, подтикващи режима да преследва асимилационни политики са: 1) демографията – утвърждаваният намаляващ брой на българското население и увеличаващият се брой на турците и другите мюсюлмани; 2) отклоняването на общественото внимание от постоянната икономическа криза; 3) увеличаващата се привързаност сред помаците и ромите

към Турция и страховете на българското правителство пред евентуалните искания на малцинствата за териториална автономия; 4) увеличаващата се привързаност към исляма сред мюсюлманите; 5) различни дестабилизиращи фактори като бомбените атентати във Варна и Пловдив през 1984 (Neuburger, 2004: 79; Eminov, 1997:92).

Първите атаки на режима се започват срещу ромите-мюсюлмани през 1950-те. Техните театри и вестници са закрити, а имената им са насилствено променени (Zhelyaskova, 2001: 288). През 1960-те се започва тотална асимилационна кампания срещу българските и турски мюсюлмани, които, според официалната партийна реторика, са българи, които са били насилствено „ислямизирани“ и „турцизирани“ през Османския период, а сега желаят да възстановят истинската си българска идентичност (Ragaru, 2001: 295; Eminov, 2000:141). [През 1980-те] турските училища, медии и театри са затворени; говоренето на турски език забранено на публични места, заедно с религиозното облекло, фестивали, ритуали и музика. Специалността Турска филология в Софийския университет е закрыта; разрушени са мюсюлманските гробища и дори имената на починалите са променени; погребалните церемонии трябва да се провеждат по нов социалистически начин; забранено е обрязването на момчетата. Само мюсюлманското мюфтийство е запазено, като главният и местните мюфтии се назначават в зависимост от верността им към режима. Асимилаторската политика кулминира в насилствената промяна на имената на помаците през 1972-74 и на турците през 1984-85. Кампаниите се провеждат от правителството чрез пропаганда и насилие, а онези, които се съпротивяват да приемат български имена са изпратени в лагери или затвори (Zhelyaskova, 2001: 288-289; Eminov, 1997:61).

[...]

Първоначалните опити на режима за секуларизация до 1950-те, както и стартирането на т. нар. „възродителен процес“ не успяват да разрушат мюсюлманската религиозна и турската национална идентичности. Асимилаторските политики засилват, вместо да отслабят, религиозната и етническа идентификация на малцинствата и още повече подкопават легитимността и способността на правителството да обвърже всички мюсюлмани около някаква социалистическа идентичност. Изправена пред такава криза, за да намали етническите напрежения, единственият път за БКП е да насърчи масова емиграция на турците и други

мюсюлмани от България към Турция, или да прокарва асимилация. Масовата емиграция причинява икономически трудности. Страната губи силно необходима работна ръка в тютюневата индустрия, в строителството, транспорта, животновъдството и земеделието. Икономическата стагнация в съчетание с други фактори води до отстраняването на Тодор Живков от власт на 10 ноември 1989.

Като цяло, историческият летопис (1878–1989) на отношението на България към мюсюлманското население варира между пасивна толерантност и асимилация, враждебност и омраза. След падането на комунистическата система през 1989 и усилването на социално-икономическите и политически несигурности във времената на смяна на режима, България става свидетел на кратък период на усилващи се етнически напрежения (1989-1992). Тук би могла да се очаква историческата неизбежност на някакъв етнически конфликт, но, напротив, той бива избегнат чрез прилагането на умели етноpluralистки демократични политики, като формиране на политически коалиции, интеграция на мюсюлманските малцинства в политическия процес, със създаването на ДПС, и прилагането на pluralистични ценности във времето на прехода, като преговори и търсене на компромиси. Освен това, политическата мобилизация на народа около една гражданска концепция за национален статус, както и зачитането от страна на хората на гражданските права, вярата в демократичната система и институции, са сред най-важните фактори, спомогнали за избягването на етнически конфликт.

(Процесът ще бъде разгледан в подробности във втората част на този материал)

Библиография

Англоезични източници:

Anagnostou, Dia. „Nationalist Legacies and European Trajectories: Post-Communist Liberalization and Turkish Minority Politics in Bulgaria“, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol.5 (1), January 2005

Andreev, Alexander. „The Political Changes and Political Parties“, ed Zloch-Christy Iliana, *Bulgaria in Times of Change: Economic and Political Dimensions*, Aldershot Hans: Avebury

Berend, Ivan. *Central and Eastern Europe, 1944-1993: Detour from the Periphery to the Periphery*, Cambridge University Press, 1996

Bieber, Florian. „Muslim Identity in the Balkans before the Establishment of Nation States“ in *Nationalities Papers*, vol.28 (1), 2000

Cockburn, Cynthia. „The Anti-Essentialist Choice: Nationalism and Feminism in the Interaction between Two Women’s Projects“ in *Nations and Nationalism*, vol.6 (4), 2000

Crampton, R. J. *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997

Daskalov, Roumen. „Modern Bulgarian Society and Culture through the Mirror of Bai Ganio“ in *Slavic Review*, vol.60 (3), 2001

Eminov, Ali. *Turkish and Other Muslim Minorities on Bulgaria*, New York: Routledge, 1997

Eminov, Ali. „The Turks in Bulgaria: Post- 1989 Developments“, in *Nationalities Papers*, vol.27 (1), 1999

Eminov, Ali. „Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans“ in *Nationalities Papers*, vol.28 (1), 2000

Fowkes, Ben. *Ethnicity and Ethnic Conflict in the Post-Communist World*; New York: Palgrave, 2002

Gagnon, V. P. „Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia“ in *International Security*, vol. 19(3), Winter 1994/95, 130-166

Ganev, Venelin. „History, Politics, and the Constitution: Ethnic Conflict and Constitutional Adjudication in Postcommunist Bulgaria“ in *Slavic Review*, vol.63 (1), 2004

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell Publisher, 1983

Giatzidis, Emil. „Bulgaria on the Road to European Union“ in *Southeast European and Black Sea Studies*, vol.4 (3), 2004

Greenfeld, Liah. „Nationalism in Western and Eastern Europe Compared“ in Hanson & Spohn,

Can Europe Work? Germany and the Reconstruction of Post-Communist Societies, Seattle: University of Washington Press, 1995

Hopken, Wolfgang. „From Religious Identity to Ethnic Mobilization: The Turks of Bulgaria Before, Under and Since Communism“ in eds Poulton H. & Taji-Farouki *Muslim Identity and the Balkan State*, London: Hurst & Company, 1997

Hroch, Miroslav. „From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-Building Process in Europe“, ed Balakrishnan Gopal, *Mapping the Nation*, London and New York: Verso and New Left Review, 1996

Ivanov, Christo and Ilieva, Margarita. „Bulgaria: Chapter 1“ in ed Mudde Cas, *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*, London: Routledge: Taylor and Francis Group, 2005

Kuzio, Taras. „The Myth of the Civic State: a Critical Survey of Hans Kohn’s Framework for Understanding Nationalism“, *Ethnic and Racial Studies*, vol.25/1, January 2002

Kuzio, Taras. „Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?“ *Politics*, vol.21/3, 2001

Lijphart, Arend. *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*; New Haven and London: Yale University Press, 1977

Linz, Juan and Stepan, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*; Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996

Karklins, Rasma. *Ethnopolitics and Transition to Democracy: The Collapse of the USSR and Latvia*; Washington D. C.: The Woodrow Wilson Center Press, 1994

Karklins, Rasma. „Ethnopluralism: Panacea for East Central Europe?“ in *Nationalities Papers*, vol. 28(2), 2000

Kemp, Walter. *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?*, Great Britain: Macmillan Press, 1999

Neuburger, Mary. „Bulgaro-Turkish Encounters and the Re-Imaging of the Bulgarian Nation (1878-1995)“, *East European Quarterly*, vol. XXXI (1), March 1997

Neuburger, Mary. *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, London: Cornell University Press, 2004

Nielsen, Kai. „Cultural Nationalism, Neither Civic nor Ethnic“, ed Beiner, Ronald, *Theorizing Nationalism*. New York: State University of New York Press, 1999

Nodia, Ghia. „Nationalism and Democracy“, *Journal of Democracy*, vol.3, 1992

Ozge, Ertem. „Rethinking Historical Perceptions in the Balkans“, *South-East Europe Review*, 2/2002

Ozkirimili Umut. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, New York: St. Martin’s Press, 2000

Poulton, Hough. „The Muslim Experience in the Balkan States, 1919-1991“ in *Nationalities Papers*, vol.28 (1), 2000

Ragaru, Nadege. „Islam in Post-Communist Bulgaria: An Aborted „Clash of Civilizations“?, *Nationalities Papers*, vol.29/2, 2001

Rupnik, Jacques. „The Reawakening of European Nationalism“, *Social Research*, 1996, v.63/1 (electronic journal version – page numbers may differ)

Shulman, Stephen. „Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism“, *Comparative Political Studies*, vol.35/5, June 2002

Smith, Anthony. *Nationalism: Key Concepts*, Cambridge Polity Press, 2001

Smith, Anthony. *National Identity*, Penguin Books, 1991

Snavely, Keith & Chakarova, Lena. „Confronting Ethnic Issues: The Role of Nonprofit Organizations in Bulgaria“ in *East European Quarterly*, XXXI (3), 1997

Stamatov, Peter. „The Making of a „Bad“ Public: Ethnonational Mobilization in Post-Communist Bulgaria“, *Theory and Society*, vol.29, 2000

Tafrajiski Borislav, Radoeva Detelina & Minev Duhomir. „The Ethnic Conflict in Bulgaria: History and Current Problems“ in *Ethnicity and Conflict in a Post-Communist World: The Soviet Union, Eastern Europe and China*; eds Rupensinghe Kumar et al; New York: St. Martin's Press, 1992

Tanev, Todor. „Emerging from Post-Communist Chaos: The Case of Bulgaria“ in *International Journal of Public Administration*, vol.24 (2), 2001

Todorova, Elka. „Survival and Adjustment: the Main Ideology of Contemporary Bulgarians“, eds Anson, J. et al, *Ethnicity and Politics in Bulgaria and Israel*, Aldershot Hants: Avebury, 1993

Todorova, Maria. „The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism“, ed Sugar, Peter, *Eastern European Nationalism in the 20th Century*, Washington: American University Press, 1995

Vasilev, Rosen. „Bulgaria's Ethnic Problems“, *East European Quarterly*, vo.36/1, 2002

Warhola, James & Boteva, Orlina. „The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria“ in *Nationalities Papers*, 31(3), 2003

Zhelyaskova, Antonina. „Bulgaria in Transition: the Muslim Minorities“, *Islam and Christian-Muslim Relations*, vol.12, no.3, July 2001

Българоезични източници (оставени на латиница, с молба за извинение – бел. пр.):

Andreeva, Rumiana. *Natzia i Natzionalizum v Bulgarskata Istorija* (Nation and Nationalism in Bulgarian History); Paradigma, 1998

Daskalov, Rumen. *Megdu Iztoka i Zapada: Bulgarski Kulturni Dilemi* (Between the East and the West: Bulgarian Cultural Dilemmas); Sofia: Lik, 1998

Dimitrov, E. „Natsionalnijat Vupros na Sranicite na Harakterni Tzentralni Vestnici u Nas Prez 1991 Godina“ (*The National Question on the Pages of Central Domestic Newspapers*), *Sotciologicheski Problemi*, vol.3, 1993

Filipov, Dimitar. *Bulgarskata Natzia: Vuzhod i Drami* (The Bulgarian Nation: Upheavals and Dramas); Sofia: Formprint, 2002

Germanova, Emilija. „Promjanata na Etnicheskite Obrazi i Uchenicheskoto Vuzprihatie“, *Etnicheskata Kartina na Bulgaria: Prouchvanija* („Changes in Student Ethnic Perceptions“, *The Ethnic Situation in Bulgaria: Studies*) 1992, Sofia: Klub’90, 1992

Hilendarski Paisii. „*Istorija Slavjanoblgarskaja*“ (History of the Slavo-Bulgarians) ed Petur Dinekov, Sofia:1972

Irechek, Konstantin. *Istorija na Bulgarite* (A History of the Bulgarians), Sofia: Nauka i Iskustvo, 1978

Mancev, Krastjo. *Natsionalnijat Vupros na Balkanite* (The National Question in the Balkans); Sofia: Akademichno Izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1999

Mancev, Krastjo. „*Natsionalnija Problem na Balkanite do Vtorata Svetovna Voina*“, *Natsionalni Problemi na Balkanite: Istorija i Suvremenni Razvitija* (The National Problem in the Balkans until the Second World War“ in *National Problems in the Balkans: History and Contemporary Developments*), eds Mancev, Chakurova & Bobev, Institut po Balkanistika: Bulgarska Akademija na Naukite, Sofia: Arges Publishing House, 1992

Neshev, Kiril. *Natsionalizmite* (The Nationalisms), Sofia: Filvest, 1997

Shishkov, Stoiou. *Pomatzi v Trite Bulgarski Oblasti: Trakija, Makedonia i Mizija* (Pomaks in Three Bulgarian Regions: Trace, Macedonia and Mize); Plovdiv: 1914

Stojanov, Valeri. *Turското Naselenie v Bulgarija Mejdu Poljusite na Etnicheskata Politika* (The Turkish Population in Bulgaria between the Poles of Ethnic Politics); Sofia: Lik, 1998

Tomova, Ilona. „Etnicheskata Situacija v Bulgaria prez Pogleda na Socialpsihologa i na Politologa „, *Aspekti Na Ethnokulturnata Situacija v Bulgaria* (*The Ethnic Situation in Bulgaria*

through the Perspective of the Social psychologist and Political Scientist“, *Aspects of the EthnoCultural Situation in Bulgaria*), Sofia: Fondacija Fridrih, Nauman, 1991

Документи:

Helsinki Watch Report: Destroying Ethnic Identity: The Turks of Bulgaria, *June 1986*

Helsinki Watch Report: Destroying Ethnic Identity: The Expulsion of the Bulgarian Turks; *October 1989*

Bulgariski Konstiucii i Konstitucionni Proekti (Bulgarian Constitutions and Constitutional Projects), Petar Beron Press: Sofia, 1990

Konstitucija na Republica Bulgaria (Constitution of the Republic of Bulgaria), 1991 <http://www.parliament.bg/?page=const&lng=bg>

RFE/RL (Radio Free Europe/Radio Liberty), Ashley Stephen. „Ethnic Unrest during January“, Report on Eastern Europe, 9 February, 1990

RFE/RL, Engelbrekt Kjell. „The Movement for Rights and Freedoms“, Report on Eastern Europe, May 31, 1990

RFE/RL, Nikolaev Rada. „1989: A Year of Crucial Change in Bulgaria“, Report on Eastern Europe, 5 January, 1990

RFE/RL, Shafir Michael. „Xenophobic Communism: the Case of Bulgaria and Romania“, Background Report on Bulgaria, June 27, 1989

Statisticheski Godishnik na Tzarstvo Bulgarija (*Yearly Statistics of the Kingdom of Bulgaria*), 1938

Statistika na Obrazovaniето v Tzarstvo Bulgariya (Statistics on Education in the Kingdom of Bulgaria), 1911

Източници от Интернет:

May 10, 1999 Bulgarian Press Review, Balkan Info News Reports

<http://www.b-info.com/tools/miva/newsview.mv?url=places/Bulgaria/news/99-05/may10d.bta>

Amnesty International: News Amnesty, January 1, 2005 „Europe: Discrimination against Roma“

<http://news.amnesty.org/index/ENGEUR010012005> (accessed March 10)

AL/BGR/93.001, Alert Series, Bulgaria: Movements towards Democratization, March 1993 <http://www1.umn.edu/humanrts/ins/bulgar93.pdf>

Bulgarian National Statistical Institute (*Natzionalen Statisticheski Institut*), 2001 Census (Prebrojavane 2001) <http://www.nsi.bg/SiteMap/SiteMap.htm>; (accessed, March 10, 2006)

Creed, G. „The Bases of Bulgaria’s Ethnic Policies“, *East European Anthropology Group*, vol.9(2), 1990; <http://condor.depaul.edu/~rrotenbe/aeer/aeer92.html> (accessed March 8)

European Commission against Racism and Intolerance/Council of Europe, Second Report on Bulgaria, 18 June, 1999

[http://www.coe.int/T/e/humanrights/ecri/5-Archives/1-ECRI's work/5-CBC Secondreports/Bulgaria CBC 2.asp](http://www.coe.int/T/e/humanrights/ecri/5-Archives/1-ECRI's%20work/5-CBC%20Secondreports/Bulgaria%20CBC%202.asp) (accessed March 12)

Karasimeonov, Georgi. „The Constitutional Rights of Minorities in Bulgaria“, <http://www.cecl.gr/RigasNetwork/databank/REPORTS/r9/BU9Konstantinov.html> (accessed March 17)

Kostova, Dobrinka. „Minority Politics in Southeastern Europe: Bulgaria“ in *Ethnobarometer*, Consiglio italiano per le Scienze Sociali (CSS) <http://www.ethnobarometer.org/pagine/Bulgaria%20paper.pdf>

Maeva, Mila. „Bulgarian Turks and the European Union“ <http://www.iccv.ro/romana/conf/conf.sibiu.2004/papers/09.%20Mila.pdf>

Movement for Rights and Freedoms (*Dvizhenie za Prava i Svobodi*)

Turkish National Liberation Movement in Bulgaria: <http://ww.dps.bg/?pit=8&it=32>

MRF History: <http://www.dps.bg/?pit=8&it=33>

MRF Political Platform: <http://www.dps.bg/?it=25&pit=7>

<http://www.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2Fpi.library.yorku.ca%2Fdspace%2Fbitstream%2Fhandle%2F10315%2F1374%2FYCI0042.pdf%3Fsequence%3D1&h=TAQF0PX-v>

Бистра Беатрикс Вълги (род. 1981) е българска политоложка и социоложка, завършила образованието си в университета Йорк, Торонто, Канада. Настоящият текст е част от изследване, подготвено в университета.

Коментари (20)

- 13-11-2012|**Златко**

Най-важното послание, идещо откъм авторката на този текст (самият аз не преставам да се възхищавам на яснотата и прецизността, с която е проследена нишката на основополагащата идея в „българската идеология“ – и политики – от Освобождението насам) се състои в това, че тя се е върнала в България, където в момента живее и работи като „обикновена“ учителка. Мисля няма какво да обяснявам, че пред нея сигурно са били отворени вратите на какви ли не престижни академични заведения в Щатите и Канада – мащабът на мисленето и работата ѝ са очевидни – но тя въпреки това е решила да се върне обратно и да работи за страната си. И ме уверява, че не е единствената, че младите хора като нея – образовани на Запад, модерно мислещи, амбициозни – не са чак толкова малко в България.

Наздраве, дружина, за бъдещето на България! Щом имаме ТАКИВА деца, страшно няма!

- 13-11-2012|**Цанко** – Слаба работа

Това, че авторката работи като „учителка“, никак не ме радва – подобни хора, трагично неориентирани, могат да провалят бъдещето на не едно и две деца в училище...

Авторката е събрала куп материали по темата – и се е научила да ги цитира (с елементи на преразказ, на места) – но СОБСТВЕНО мнение тя няма (или поне не го изразява).

- 15-11-2012|**Noname**

Удивителна терминологична каша („граждански, етнически и културен национализъм“), гарнирана с банални фрази („за една демократична държава е най-добре да въвежда и насърчава граждански ценности“), натъпкана с изкуствени словосъчетания от чуждици („етноплуралистични методи“) и украсена с бомбастични умозакljučения („Обединяването на разнообразни, исторически вкоренени етнорелигиозни малцинства около някаква обща гражданска идентичност може да бъде постигнато чрез прилагането на етноплуралисткия демократичен модел.“)

Вмъкването на тази студентска компилация сред публикациите на ЛП очевидно има за цел да налее още вода (ако ще и от деветото дъре да е!) в потока, наречен „Българите – етнототалитаристи и угнетители на малцинствата“. Само че тая песен почва да доскучава, като Мирча Кришан с неговата знаменита краставица. За съжаление, заглавието на Либералния Преглед все повече се отдалечава от съдържанието, превръщайки се от свободна трибуна в частен клуб, където Председателят си избира съотборниците и едновременно държи свирката и картоните. Нещо като „всички сме равни, ама някои сме по-равни“! Тъжно ...

- 15-11-2012|Златко

За да уточним нещата още от самото начало – ВСИЧКИ „терминологични кашки“ тук са директно възприети от най-новото състояние на развитие на изследователската дисциплина, занимаваща се с национализма (който иска, нека погледне [статията „национализъм“ в Уикипедия](#); който пък има повече желание, може да погледне и някои от трудовете, които систематизират теориите в тази област – например [„Theories of Nationalism: A Critical Introduction“](#) от Умут Йозкиримли). Така че не ми се излагайте тук с бомбастични заявления, които още от самото начало ви показват като онова, което сте – невежи, бронирани срещу знание твърдоглавци – ами по-добре засядайте да понаучите нещо, преди животът ви окончателно да е преминал в тъпота и незнание. Никога не е късно – макар и малко да се съмнявам когато чета подобни неща.

А инак Бистра е просто ослепителен пример за великолепно образование и ерудиция, придобити на толкова млада възраст. Неудобният факт в цялата тази студия, разбира се, е исторически проследеното твърдение, че мюсюлманските малцинства в България още от самото начало са обект на сегрегация, изолация, а от време на време и чисто потисничество, в най-добър османски стил – което си го можем, можем си го! Естествено, че такова едно простичко нещо засяда като рибя кост в гърлото на всеки броненосец, който минава тъдява между две посещения до кафето, и докато чака да получи мизерната заплата, която обаче все пак успява да под-работи с нищоправене... Но нищо де, те идеите са като вируси – пуснеш ли ги веднъж по света, удържане нямат. И ако и броненосците да са имунизирани срещу знание благодарение на кората, която са придобили някъде, някога, вероятно на по-млади години, след тях идат други, дето броните им още са сравнително гъвкави и проницаеми за нови идеи

и представи. Така че, да видим. Ще си говорим когато му дойде времето, милички...

- 15-11-2012|**Българин от Мисури**

Ако основното твърдение на тази „студия“ се свежда до това, че „мюсюлманските малцинства в България още от самото начало са обект на сегрегация, изолация,“ – то значи самата студия е напълно откъсната от действителността.

„мюсюлманските малцинства в България“ са били и продължават да бъдат не „обект“, а субект на сегрегация и изолация – изцяло себеналожена. Никога никой не е пречил на тяхното доброволно присъединяване към културата на мнозинството. Впрочем, това се вижда и днес по аналогичните процеси в западните общества – там „мюсюлманските малцинства“ също активно се самосегрегират и самоизолират.

- 15-11-2012|**Борис П.**

Гледам и не мога да се начудя: авторката пише как държавата забранила на помаците „да носят религиозно облекло“!?!? И това било много лошо?

А какво е това „религиозно облекло“ помашко, мога ли да запитам? Какво „религиозно облекло“ носят вярващите в другите религии? Какво „религиозно облекло“ носят християните? Какво „религиозно облекло“ носят православните, католиците, протестантите?

Що за приумица е това – гражданинът да носи „религиозно облекло“?

Златко, в Германия ти по облеклото можеш ли да познаеш кой е католик и кой е протестант? И такава ли искаш да виждаш Германия: страна, в която от километър да личи по облеклото кой какъв е: кой е католик, кой е протестант, кой е шиит и кой е сунит?... Такава ли трябва да бъде „светската“ държава, към която се стремим?

- 15-11-2012|**Златко**

Текстът е писан за чужденци, отгук и известната непривичност на някои понятия за родното ухо. Онова, което се има пред вид под „религиозно облекло“ (за да могат да го разберат канадците), са си най-обикновените женски шалвари и мъжки фесове (които, между другото, отдавна са излезли от употреба сред българските мюсюлмани). А този тук

наш разговор си е директна улична престрелка – води се битка за всяка уличка, за всяко дворче, за всеки етаж, за всяка стая. Като не е това – оно-ва ще е, само и само да се противопоставим, да кажем „неееееееееееееееееееееее!“ Хайде сега да видим за какво ще се закачи следващият умник...

(А това, че в последно време, тоест далеч след времето, което този текст визира) и в България вече има (най-вече млади мюсюлман/ки), които избират да носят фереджета и т. нар. „арабска мода“, без съмнение е част от общия дух на глобализация и смесване на културите, който прониква във всичко и всички; хората вече държат облеклото им да бъде директно послание, включително и религиозно – по същия начин, по който немалко млади българи най-внезапно започнаха да носят по вратовете си масивни метални кръстове; Господ ги знае колко вярват, но инак правят заявление с външния си вид, факт; ТЯХНА СИ РАБОТА).

- 15-11-2012|**Bistra**

Zabeljazvam dosta drebnavi i zlobni komentari, no e zabavno. Priburzani zakljuchenija za „kashi“ i „nevezhest“ ot nevezhi zlobari ili po-tochno kone s kapacii koito sa izgubili istinskiyat, sushtinski argument na rabotata i oshte dazhe ne sa stignali do zakljuchenieto. Sumnjavam se dazhe dali vuobshte imat najakakvi poznaniya ili da cheli neshto za teorii na nacionalizmite da se izrazja po-tochno. A na obvinenija za „prerazkaz“ mi stana oshte po-smeshno. Ami te argumentite i mnenijata mi sa mnogo yasni, i da, akademichen trud se bazira na primary and secondary sources, dokumenti, arhivi, trudove a ne na ala bala, az taka mislja zashtoto taka mi hrumna. A na gospodina po-gore za „gorkite“ mi uchenici, na kakvo bazirash mnenieto si i izvodite si? Da ne bi da me poznavash i decata ti da sa mi bili uchenici? Kak napravi paralel mezhdu tozi trud i pedagogicheskata mi deinost? I sushto taka ochakvai durzhavata da ti diktuva kak da se oblichash i kakvo da govorish, i kakvo da vuzpriemesh kato „civilni, zovano“ obshtestvo, napravno se preseli v Kuba ili Severna Korea. Zashtoto razchitate tolkova na durzhavata.

- 15-11-2012|**Златко**

Добре дошла в тукашното щастливо гнездо на осички, Бистра. Както скоро ще се убедиш сама, мечтата за някаква обективност, съдържаност или някакви по-сериозни познания, по принцип остава тук неосъществена. Единственото нещо, пред което тук има някакъв респект, е чистата brute force, тоест фактът, че след известно количество прекаляване

аз обикновено изхвърлям потърпевшите или поне не им давам възможност за повече коментари. Това, както изглежда, е духът на днешното българско Интернет-пространство (което, разбира се, не трябва да ни заблуждава и да ни кара да мислим, че България се състои изключително от неграмотници и идиоти – просто общественият климат е такъв в момента, или по-точно интеллигентните хора в тази страна, по някаква за мен необяснима причина, са вдигнали ръце и престанали да правят опити за оказване на влияние върху публичното мнение, нещо, което се надявам да се промени с годините). Ако решиш да се присъединиш към форума, само няколко идеи, които идват от дълъг опит: първо, игнорирай всякакви нападки срещу характера и личността ти, или, ако имаш усещането, че някой прекалява, а аз не реагирам, просто се позовавай на нуждата от защита на личното достойнство и чест, която по принцип би трябвало да бъде гарантирана, но рядко е, поради прекалено многото нарушители (оттам нататък ще поемам аз, тъй като друга инстанция или авторитет тук по принцип няма; не че аз го имам, просто държа копчето, това е всичко). Второ, никога не се ангажирай от своя страна с нападки от емоционално естество – те имат някакъв смисъл единствено в атмосфера, в която има поне някакъв минимум на съгласие относно морални и етически норми, а тук при нас такива няма, тук властва голата „свобода на словото“, което означава, че всеки бърбори каквото му скимне, докато накрая Златко му отнеме думата. Това е ситуацията, добре дошла в прекрасния български вариант на brave new world (който е пълна противоположност на оригинала, тоест царство не на авторитаризма, а на „свободата“ от джунглата).

(И, юнаци, не се опитвайте дори за миг да си помислите, че ще ви предоставя възможността сега да се нахвърлите колективно върху авторката на статията, само защото тя няма толкова опит с тукашните нрави и ви подхвърли кокал за гризане; с две думи: **нямаа стане**. По-добре не си губете времето, ще трия безпощадно всички тъпни, които се появяват в отговор.)

- 15-11-2012|**Златко** – ге:

Българин от Мисури писа:

„мюсюлманските малцинства в България“ са били и продължават да бъдат не „обект“, а субект на сегрегация и изолация – изцяло себеположена.

Мисурски, тъй като горният текст обосновава точно противоположната гледна точка с продължителен и подробен исторически анализ, аз възприемам голословното ти и необосновано твърдение като израз на чист инат, което за мен е достатъчно основание да наложа забрана за приказки оттук нататък. Не ти е за пръв път, имай здравия разум да не си търсиш и пълно прогонване от сайта, за по-кратко или по-дълго време...

- 15-11-2012|**Златко**

И отново към Бистра: а текстът ти се чете, което силно ме изненада, тъй като обикновено нещата с такава дължина и сложност не се радват на особено внимание. Това е единственият критерий за полезност, който в края на краищата важи тук. Инак форумът е completely hijacked by speech terrorists, срещу това средство просто няма. Далеч най-четеният текст тази седмица, при това още преди да е излязъл официалният седмичен брой (което винаги става в неделя). Поздравления! Труд зад плет не стои, както се казва.

- 17-11-2012|**Бистра** – ге:

No name пиша:

Удивителна терминологична каша („граждански, етнически и културен национализъм“ – No name, obrazovai se po vuprosa i procheti trudovete na Hans Kohn za da si opravish kashata i neveshetstvoto v glavata po vuprosa za nacionalizma i teoreticheskoto mu razbirane i togava dai njakakvi po-sushtestveno mnienie bazirano na njakakvi po-solidni argumenti i izsledvanija. „натъпкана с изкуствени словосъчетания от чуждици („етно-плюралистични методи“ – koja chast ot dumite ethnos i pluralism i demokracija ne se izpolzvat v Bulgarskijazik? Dai mi primer, inache tova e prosto едно nevezho lichno mnienie pak bazirano na nishto. и украсена с бомбастични умозаключения („Обединяването на разнообразни, исторически вкоренени етнорелигиозни малцинства около някаква обща гражданска идентичност може да бъде постигнато чрез прилагането на етноплюралисткия демократичен модел.“ – ami to ne e bombastichno, a prekrasno – Bulgarija beshe primer na Balkanite za tova neshto i zatova nie ne stanahme oshte edna bivsha Yugoslavia s klaneta. „Вмъкването на тази студентска компилация“ – Tozi trud e

publikovana i zashtitena disertacija pred komisija ot profesori i ucheni v oblastta, kum Centre of International and Security Studies kum York University.

„сред публикациите на ЛП очевидно има за цел да налее още вода (ако ще и от деветото дере да е!) в потока, наречен „Българите – етнотомалитаристи и угнетители на малцинствата“ – То ако chetesh внимателно, този научен труд се опитва да докаже точно обратното/protivnoto.

„Само че тая песен почва да доскучава, като Мирча Кришан с неговата знаменита красавица.“ – suglasna sum, тази pesen otdivana e doskuchala.

Ako iskash da uchastvash s publikacija si vinagi svoboden da napravish tova, posveti 8 godini ot zhivota si na izsledovateska deinost i zapovjadai s tvoja po-dobra, po-terminologichno yasna rabota, po vuzmozhnost priznata v svetovni akademichni sredi, citirana po konferencii v mezhdunarodni universiteti i zashtitena pred nauchno tjalo. Zapovjadai. Mnogo e lesno da dadesh mnenie bazirano na nishto, praveiki se na internet profesor po forumite, no ochakvam da vidja ti kakvo si napisal i ti dava titlata ekspert v тази sfera. Haide, lek i usmihnat den:) Budi shtastliv i potursi shtastieto v sebe si!

- 17-11-2012|Златко

Действително, втората (все още непреведена) част от текста е посветена изцяло на абсолютно положителната теза, че България може да служи като пример за образцово разрешаване на сериозен етнически конфликт чрез методите на етноплюрализма (тоест, преговори и търсене на разумен компромис, вместо насилие). Моля за извинение, Бистра, ако дотук съм създал впечатление, че трудът ти е изцяло критичен към историята на етническите отношения в България. Самият аз съм далеч по-критично настроен, в резултат на което повечето от нещата, които говоря тук се разглеждат като „антибългарски“ (впрочем, тая дума се развява толкова много из Интернет-пространството, че вече не знам кое НЕ Е „антибългарско“). Надявам се в най-скоро време да представя на публиката тази толкова важна част, която наистина дава повод за гордост, включително и у един толкова голям скептик към нашенските „гордост“, какъвто съм аз. Действително, постигането на етническо помире-

ние в началото на 90-те изглежда като нещо с исторически мащаби. Ще говоря повече за това когато текстът е готов. Засега мога да кажа единствено, че за мен това е основание за сериозна гордост – и не на последно място заслугата за това прозрение е на твоя материал...

- 18-11-2012|**Добромир** – в очакване

В очакване съм на следващата част от текста, за да видя какъв е балансът между двете публикации, анонсиран от Златко Енев. Ще чета. Респектиран съм от осемте години работа, не мога да допусна, че санкцията на научно тяло спрямо целия труд не е работещ критерий за качество. Любопитството ми към тази тематика е засилено поради разликата между отношението към „друговерци“ у нас и в съседни балкански страни. Не приемам етикета на политическата коректност, затова не се притеснявам да твърдя, че травмите от кървавата етническа касапница на 90-те години в западнобалканските държави ще отзвучават десетилетия, а за мен поразите на гражданската война си остават непознати, неизпитани, непреживени. И слава Богу! Не съм участвал в такова колективно оваряване, каквото се случи неотдавна на Запад от нас. Неговото обяснение може да бъде антропологическо, и дано политологията е намерила достатъчно работещи инструменти за анализ на ЕТНОнационализма!

- 26-11-2012|**Пламен**

Хахаха! Мацето не само е изпропреписало де що намерило, ами даже не забравило, горкото, да ожали „насила християнизираниите помаци(?!?)“Ало, детето, дете толкова харесва бат Златко, май не знае, че същите помаци, т. е. българи, са насила ислямизирани. И не са били тогава 220 000, а май повече. И едното, и другото от една гледна точка е все ужасно. Но кой започна пръв, питат обикновено децата... И после има една организация „Родина“, съставена от помаци, които са се борили за връщане на погазената вяра – християнската, бат Златко, и имената български. Защо не пише детето за това – научно и качествено, според един коментатор. И не се възхищавайте на всеки, който мазно вкарва острието на ножа, ако ме разбираш...Прочетете „Зеница във Вселената“. И защо непрекъснато се напъвате да защитавате в Бг турците, мюсюлманите, някакви малцинства, които никак не им се иска някой все да ги сочи и откроява от другите и т. н. – дойде време да защитавате българите.

- 31-12-2012|**Павел** – Verba magistri

The Bulgarian national NIHILISM is boundless...

- 31-12-2012|**Павел** – Verba magistri

I am an American descendant of Bulgarians from Aegean Macedonia and Pirot.

Several of my relatives have been TORTURED TO DEATH OR SHOT (between 1878 and 1913) by MOSLEM Turks, as well as ORTHODOX CHRISTIAN Serbs and Greeks due to their staunch support for the BULGARIAN NATIONAL CAUSE.

I am shocked by this work...

To my chagrin, a very well educated and erudite young lady of Bulgarian origin had wasted her talent and scholarly grsvitas on the compilation of a new anti-Bulgarian tirade. What else is new? I see that intellectual self-flagellation in an ethnic sense is still a la mode among the „cosmopolitan“ Bulgarian literati.

ПАЗИ МЕ БОЖЕ ОТ ПРЕДАТЕЛИ, А ОТ ВРАЗИТЕ САМ ЩЕ СЕ ПАЗЯ

- 31-12-2012|**Павел** – Verba magistri

Аз съм американец -- потомък на родолюбиви и многострадални българи-политически емигранти от Егейска Македония и Пирот. Дедо ми е бил един от водачите на ВМ(О)РО. За мое огорчение, дори и днес се натъквам на трудовете на български учени, които се стараят да очернят племето ни пред света.

Вече съм на години,(около 70), и се опасявам, че ще си умра преди да видя солидни и достоверни признаци, че България има шанс да оцее през ерата на НЕООТОМАНИЗМА, ПАНИСЛЯМИЗМА И ДЕМОГРАФСКАТА ИМПЛОЗИЯ (ВЪВ ВСЕ ОЩЕ ХРИСТИЯНСКА ЕВРОПА.)

ТРУДЪТ НА МЛАДАТА БЪЛГАРКА Е ОЩЕ ЕДИН НОЖ, ЗАБИТ В ГЪРБА НА БОЛНАТА НИ МАЙКА БЪЛГАРИЯ.

АЛА ВСЕВИШНИЯТ ВСИЧКО ВИЖДА И ЧУВА..

- 05-01-2013|**Лъчезар** – Pozdrav za Zlatko i avtorkata

Искам да изкажа възхищение от монументалния преводачески труд, който неуморно полага Г-н Златко Енев, та да направи достъпни за българския читател научни трудове, написани и издавани по света – от български (и не-български) автори на други езици и засягащи българска

тематика. Преводът на тази студия е още един пример. Поздравления! Преводач съм по професия и сравних оригиналния текст, написан на английски с превода: отлична работа. Предаден е от английски на български език точно смисъла на научни понятия и тези добросъвестно и компетентно. Разбира се работата, която е научно издание на Центъра за международни изследвания по проблеми на сигурността към Университета Йорк е и богато илюстрирана, съдържа снимки, архивни единици и други материали, издадени за първи път, както и други неща, които е трудно да се вместят в рамките на това електронно издание. Не съм специалист по темата и не мога да взема отношение. Но това, което мога да кажа, е че оригиналът ме първо заинтригува, а после-впечатли с блестящо защитената оригинална теза (в която няма и отенък на национален нихилизъм; който го твърди не е чел работата) и съвесем достъпното за всеки читател интересно изложение и представяне на българската проблематика – с богата библиография. Поздравления за младата авторка!

Що се отнася до форума тук, той за кой ли път ме погнусява с невежеството и едностранчово-политизираните ураджийски емоции на някои коментари. За Бога това е либерален преглед и е редно да се чуват всякакви мнения! И все пак, мился си – откъде толкова зловонна завист, злоба и гадост накуп – в отношенията и дискусиите помежду ни! Печално е да се чете и затова не чета всичко. Едно е сигурно: че май на нас, българите трябва да измислят едно малко по-така силничко – име („бай-ганювщина вече не отразява достатъчно правдиво тоталният упадък, черната метаморфоза на нашенския т. нар. „обществен“ „дух“)а не ние -на малцинствата си, по-ще го заслужаваме. „Горките турци, как са ни търпяли 5 века!“ на Радой Ралин сега звучи вярно и с пълна сила за „горката Европа“...

Затова нека се множат в България специалистите и хората като авторката и Г-н Енев, та да се спасим, повече такива като тях и надежда за България ще има!

- 05-01-2013|Златко

Благодаря! Подкрепата е важно нещо и няма какво на тоя свят да я замени. Благодаря!